

Rob Lenders,
Ton Stumpel
&
Raymond
Creemers

Toekomst voor poelen?

Voorbeeld van een poel
die is aangelegd in
ongeschikt landhabitat
(foto: Raymond Creemers).

Poelen in het landschap

Ontstaan vanuit een functionele betekenis voor de landbouw, onder andere voor het drenken van het vee, ontwikkelden poelen zich al gauw tot landschapselementen die ook een belangrijke bijdrage leverden aan de ecologische processen in het landschap. Hun bijdrage aan de diversiteit van flora en fauna, en van die laatste groep vooral de amfibieën, is van groot belang geweest. Vooral in gebieden waar natuurlijke stilstaande zoete wateren schaars waren of zelfs ontbraken (met name de zandgronden buiten de invloed van beken en de gronden met zoute kwel) hebben kikkers, padden, salamanders en andere zoetwatersoorten ontegenzeggelijk geprofiteerd van de agrarische ingebruikname van "woeste gronden".

Poelen zijn stilstaande zoete oppervlaktewateren die zich door een cyclische dynamiek, bestaande uit betreding door vee en/of schonen, vele tientallen jaren, misschien wel honderden jaren in het landschap kunnen handhaven. Hun rol in ecologische processen kan echter niet los worden gezien van die van andere landschapselementen zoals houtwallen en -singels, bosjes, extensief gebruikte hooilanden en ruige overhoekjes. Op basis van een harmonisch samenspel tussen mens en natuur heeft zich in Nederland maar ook in de omringende landen een half-natuurlijk-halfcultureel landschap ontwikkeld met een soortensamenstelling die weliswaar afweek van natuurlijke (d.w.z. niet door de mens beïnvloede) situaties, maar met desalniettemin grote natuurwaarden. Daarnaast vertegenwoordigen poelen ook nog eens een educatieve waarde, cultuurhistorische waarde (als

Poelen horen in dezelfde mate bij het kleinschalige Nederlandse cultuurlandschap als de overbekende windmolens en houten klompen. De vraag doet zich voor of het ook niet in dezelfde mate clichés zijn.

Hebben poelen in Nederland nog wel een toekomst als cultuurhistorisch, landschappelijk maar vooral natuurlijk element?

Moeten we ze beschouwen als relictten van het land van onze voorouders?

Horen ze nog wel bij de 21e eeuw?

De afgelopen decennia is er veel geld geïnvesteerd in herstel en aanleg van poelen. Ook het Programma Beheer voorziet in aanleg en onderhoud van poelen.

Is een dergelijke investering gerechtvaardigd? En wegen de investeringen wel op tegen de vele tientallen miljoenen die worden besteed aan ontwikkelingen die het functioneren van poelen in ernstige mate belemmeren?

Werken poelen eigenlijk wel voor het doel waarvoor ze worden aangelegd en hersteld? En zo nee, hoe moet het dan anders? Tijd dus om de balans eens op te maken.

weerslag van de wijze waarop onze voorouders met het landschap omgingen) en een esthetische waarde (in toeristisch-recreatieve zin). Ook in deze gevallen gaat het niet alleen om de afzonderlijke poelen maar ook om hun betekenis in hun grotere landschappelijke context.

Opkomst industrialisatie: poelen verdwijnen

Euwenlang is het Nederlandse landschap op welhaast organische wijze geëvolueerd. De ommekeer kwam, zoals voor zoveel historische ontwikkelingen, in de loop van de twintigste eeuw. Voor het kleinschalige agrarische cultuurlandschap was dit geen wending ten goede. De introductie van kunstmest en prikkeldraad, verbeterde ontwateringstechnieken en het landinrichtingsinstrument, toen nog ruilverkaveling geheten, betekende schaalvergroting en industrialisatie van de landbouw met alle negatieve gevolgen vandien voor natuur, landschap en milieu. Voor poelen en andere kleine landschapselementen was in het nieuwe agrarische landschap geen plaats meer. Ze verdwenen onder het geweld van shovels en kettingzagen of verloren hun agrarische functie en daarmee het noodzakelijke beheer. Langzaam maar zeker desintegreerde het oude landschap om plaats te maken voor een nieuwe structuur.

Ook achteruitgang amfibieën

Met het verdwijnen van de kleine landschapselementen zette zich ook een sterke achteruitgang in van de bijbehorende flora en fauna. Vooral amfibieën leken hier sterk onder te lijden (fig. 1). Lokaal en regionaal stierven populaties zelfs volledig uit. Wat resteerde werd teruggedrongen naar "natuurgebieden", veelal restanten van het oude agrarische cultuurlandschap die inmiddels in bezit waren van terreinbeherende organisaties. Of de soorten leidden een kwijnend bestaan in en rond poelen die aan de aandacht van de "landhervormers" waren

ontsnapt. Voor een groep betrokken herpetologen was dit het moment om aan de bel te trekken en actie te ondernemen. Het eerste zogenaamde poelenplan werd in Limburg in 1982 opgesteld, omdat daar de achteruitgang bij de toch al zeldzame Geelbuikvuurpad en Vroedmeesterpad het meest schrijnend was (Hanekamp & Stumpel, 1984; Lenders, 1985; Heijkers, 1990).

Sindsdien zijn er in Nederland weer duizenden poelen aangelegd en hersteld (Grotenhuis, 1986; Hanekamp & Strijbosch, 1989; Gubbels et al., 1990; Krekels & Verbeek, 1994; Crombaghs et al., 1996; fig. 2). Het exacte aantal zal waarschijnlijk niemand meer kunnen achterhalen. Lokaal werden op deze wijze successen geboekt, maar helaas moest minstens net zo vaak worden geconstateerd dat pogingen mislukten. Zo lijkt de Geelbuikvuurpad nog niet te hebben geprofiteerd van de poelenaanleg (Laan & Verboom, 1994). De situatie met betrekking tot deze soort is nog steeds zorgelijk. Van de fouten in het begin werd echter al snel geleerd. Te kleine poelen werden niet meer toegestaan, net zoals te diepe (waarin vissen terechtkomen) of juist te ondiepe (droogvallen en verlanden). Functionaliteit van poelen ging gelden als belangrijke voorwaarde voor het duurzaam voortbestaan van poelen in het agrarische gebied. Ook kwam er langzaam maar zeker steeds meer aandacht voor het landhabitat (bosjes, houtwallen, ruige overhoekjes), een tot dan toe enigszins verwaarloosd maar welhaast even belangrijk onderdeel van het leefgebied van amfibieën. Steeds vaker werd onderkend dat de poel en het omringende landschap voor amfibieënpopulaties één geheel vormen. Poelen en het omringende landhabitat kwamen daarmee steeds meer in een bredere landschappelijke context te staan.

Organisatie

Niet alleen de fysieke omstandigheden maar ook de organisatorische context van poelenaanleg en -herstel kreeg langzamerhand meer aandacht. In vele provincies en regio's werden poelenoverleggroepen opgericht waarin naast terreinbeheerders (Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten, Provinciale Landschappen), organisaties voor vrijwillig landschapsbeheer, onderzoekers (met name het toenmalige Rijksinstituut voor Natuurbeheer/Instituut voor Bos en Natuur), provinciale beleidsmedewerkers en amateurherpetologen

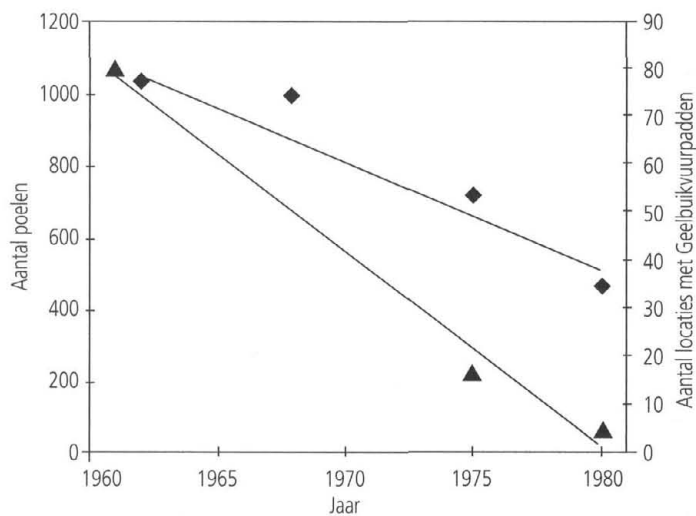

Fig. 1. Achteruitgang van het aantal poelen (◆) en het aantal locaties met Geelbuikvuurpadden (▲) in Zuid-Limburg in de periode 1960 - 1980 (bronnen: Lenders, 1985; Laan & Verboom, 1994). Sinds 1980 is het aantal locaties met Geelbuikvuurpadden niet meer toegenomen.

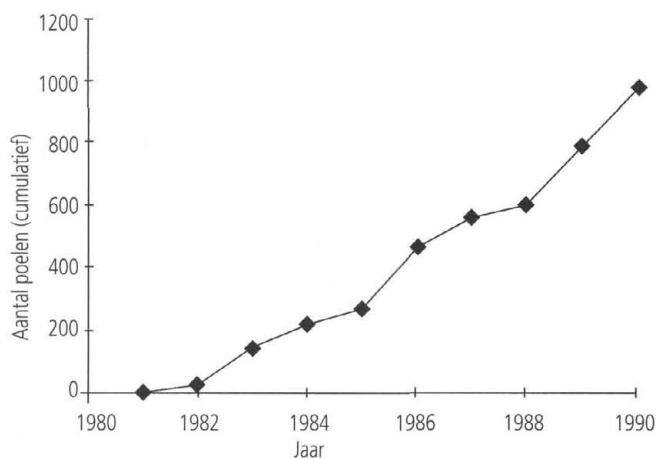

Fig. 2. Herstel en aanleg van poelen in Limburg in de periode 1981-1990 (Bron: Heijkers, 1990).

(verenigd in de Herpetologische Studiegroepen, later stichting Reptielen-, Amfibieën- en VissenOnderzoek Nederland; RAVON) zitting namen. Bedoeling van deze platforms was om kennis en ervaringen uit te wisselen en gezamenlijk te werken aan poelenherstelprogramma's. Kennisuitwisseling was ook de reden voor de Werkgroep Amfibieën en Reptielen Nederland (WARN: een werkgroep van professionele herpetologen) en later van RAVON om landelijke poelendagen te organiseren. Ook werden in dit kader strategieën voor de aanpak van poelherstel ontwikkeld (Lenders, 1996).

Hoe verder?

De verslechterende economische perspectieven van de industriële landbouw in het afgelopen decennium openden de mogelijkheden voor grootschalige natuurontwikkeling. De aandacht in natuurbeherend Nederland verlegde zich steeds meer van behoud van het kleinschalige cultuurlandschap naar het groot-

schalige natuurlandschap met zo weinig mogelijk menselijke invloed. Sindsdien zijn er ook de meer fundamentele discussies binnen natuurminnend Nederland. Reeds in 1992 wezen Vera en Westhoff, prominente exponenten van beide stromingen, er op dat deze controverse voor de natuur uiteindelijk contraproductief zou werken. Echter, heden ten dage leeft die controverse nog volop. Zo werd recentelijk het kleinschalige cultuurlandschap nog verguisd door Hans Wijers, voorzitter van het Wereld Natuur Fonds Nederland, in de tweede Victor Westhoff-lezing (sic!) zoals die op 4 april jl. was georganiseerd door het Nijmeegse Universitaire Centrum voor Milieuwetenschappen. Nederland dient zich in de visie van het WNF te richten op grootschalige natte natuur. Voor de landbouwsector, die in de ogen van het WNF slechts natuur- en milieuverziekend werkt, dient in Nederland dan ook geen plaats meer te zijn. De stichting waarde deed tijdens de laatste NCDO-debatten (Nationale Commissie voor

Voorbeeld van een goed aangelegde poel waar voldoende rekening is gehouden met het landhabitat. In deze poel in het Heekenbroek (Gelderland) komen onder andere Kamsalamander en Poelkikker voor (foto: Raymond Creemers).

internationale samenwerking en Duurzame Ontwikkeling) een andere duit in de discussiezak door een warm pleidooi te houden voor een groots aangepakt herstel van kleinschalige landschappen inclusief poelen en houtwallen (van Slobbe & Derckx, 2000). Ondertussen heeft zich ook nog een derde stroming op het toneel geplaatst, die van het agrarisch natuurbeheer: moderne landbouw als drager van natuurwaarden. Met de introductie van het Programma Beheer weet deze stroming zich gesteund door een subsidie-regeling voor de aanleg en onderhoud van poelen in een agrarisch rendabel landschap.

Met de aanleg en het beheer van poelen is veel geld gemoeid, terwijl de successen niet altijd zo groot zijn als gehoopt. Tijd dus om eens wat zaken op een rijtje te zetten en conclusies te trekken. Wat zijn nu de ervaringen van de laatste tien jaar? Moeten we doorgaan op dezelfde weg van behoud en herstel van het oude agrarische cultuurlandschap of leert de ervaring dat het een illusie is om te denken dat we terug kunnen naar, in de woorden van Hans Wijers, het "land van Bartje"? Moeten we grootschalig nieuwe natuur zonder de mens gaan ontwikkelen, hoewel die benadering voor amfibieën nog geen enkel tastbaar resultaat heeft opgeleverd? Liggen de mogelijkheden in het smeden van nieuwe banden met de (moderne) landbouw hoewel deze natuur ongetwijfeld schraler lijkt dan de realiteit uit het verleden en de visioenen van de toekomst die ons voor ogen worden getoverd? Of ligt de waarheid weer, zoals dat meestal het geval is, ergens in het midden? Een wellicht minder uitdagend perspectief? In de volgende bijdragen zetten verschillende auteurs vanuit de praktijk van het beheer en vanuit het onderzoek hun ervaringen uit het meest recente verleden uiteen. Uit deze ervaringen kunnen we wellicht een handelingsperspectief voor de toekomst destilleren.

Literatuur

- Crombaghs, B., J. Habraken, R. Creemers, F. Ottburg & R. Snep, 1996.** De Kamsalamander tussen de Veluwe en de IJssel in Gelderland. Een onderzoek naar het voorkomen van de Kamsalamander en de ontwikkeling van een beschermingsplan voor behoud, herstel en uitbreiding van leefgebieden. Rapport Limes Divergens & RAVON, Nijmegen. In opdracht van de provincie Gelderland.
- Grotenhuis, J.W., 1986.** Poelen en dobben in Roden/Norg. Plan tot behoud en herstel. Rapport Drents Dobben Overleg, Assen.
- Gubbels, R. S. Jansen, A. Wanders & J. Couwenberg, 1990.** Een actieplan ten behoeve van het herstel van de Middenlimburgse amfibieënfauuna. Natuurhistorisch Maandblad, 79 (9): 231-235.
- Hanekamp, G. & H. Strijbosch, 1989 (red.).** Zesde WARN-dag. Verslag van de Poelendag 1988. WARN-publicatie nr. 5. Amsterdam.
- Hanekamp, G. & A.H.P. Stumpel, 1984.** De Geelbuikvuurpad, *Bombina variegata* (L.), in Nederland met uitsterven bedreigd. Natuurhistorisch Maandblad, 73 (4): 84-89.
- Heijkers, L., 1990.** Poelenaanleg in Limburg 1980-1990. Natuurhistorisch Maandblad, 79 (12): 288-291.
- Krekels, R. & P. Verbeek, 1994.** Amfibieën en de Ringslang terug in de Gelderse Vallei. Rapport Natuurbalans, Nijmegen.

- Laan, R.M. & B. Verboom, 1994.** De Geelbuikvuurpad in Limburg: het kan nog steeds! Natuurhistorisch Maandblad, 83 (1): 10-18.
- Lenders, A.J.W., 1985.** Actieplannen tot behoud en herstel van de Limburgse amfibieënpopulaties. Natuurhistorisch Maandblad, 74 (10): 172-174.
- Lenders, H.J.R., 1996.** Poelenplannen: RAVON en pragmatische soortbescherming in Nederland. De Levende Natuur, 97 (5): 199-204.
- Slobbe, T. van & H. Derckx, 2000.** Gevlochten land. Concepthoofdstuk voor de Kroniek van duurzaam Nederland. NCDO, Amsterdam
- Vera, F. & V. Westhoff, 1992.** Natuurbehoud en natuurontwikkeling: twee middelen om één doel te bereiken. De Blauwe Kamer, 2 (5): 30-32.

Drs. H.J.R. Lenders
Stichting RAVON/afdeling Milieukunde
Katholieke Universiteit Nijmegen
Postbus 1413, 6501 BK Nijmegen

Drs. A.H.P. Stumpel
Alterra
Postbus 47, 6700 AA Wageningen

Drs. R.C.M. Creemers
Stichting RAVON
Postbus 1413, 6501 BK Nijmegen